

Marita Brčić

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Teslina 12, HR-21000 Split
mbracic@ffst.hr

**Kulturni pluralizam i pravednost
u recepciji Willa Kymlicke**

Sažetak

Shvaćajući kulturni pluralizam kao činjenicu suvremenog liberalno-demokratskog društva, uočava se njegova problematičnost u odnosu na same liberalno-demokratske ideje. Demokracija polazi od prava većine, a liberalizam polazi od pojedinca kojemu su osigurana temeljna prava i dužnosti zanemarujući činjenicu njegova mogućeg pripadanja manjinskoj kulturi.

Može li se odgovor na zahtjev kulturne različitosti pronaći isključivo u teoriji ljudskih prava ili je potrebno dopustiti postavljanje posebnih prava za pripadnike različitih manjinskih kultura? Je li takva posebna prava dovode u pitanje ideal jednakosti koji se oduvijek smatrao temeljem pravednih odnosa?

Will Kymlicka, polazeći sa svog liberalnog stajališta, navodi kako jedna obuhvatna teorija pravednosti u multikulturalnom društvu treba uključivati i opća prava, koja su pripisana svim pojedincima bez obzira kojim skupinama pripadali, ali i određena grupno-diferencirana prava ili »specijalni status« za manjinska prava.

Ključne riječi

kultura, liberalizam, multikulturalizam, multikulturalnost, pravednost, Will Kymlicka

Uvod

U filozofskoj tradiciji, ideali nepristranosti i jednakosti uvijek su se usko vezivali uz određenje pravednosti. Već je Aristotel, razmišljajući o ostvarenju pravednosti u polisu, shvaćao pravednost kao ono što je zakonito i jednako. Polis, shvaćen kao politička zajednica jednakih građana, biva mjesto ozbiljenja pravednih odnosa, a jednakost, uz nepristranost zakona, sredstvo koje omogućuje to ozbiljenje. U antičkoj filozofiji sloboda, jednakost, pa i sama pravednost pripadaju institucijama polisa, jer politička teorija tog vremena ne poznaje izoliranog pojedinca kao nositelja prava.¹ Svoju političku teoriju Aristotel također koncipira bez poznavanja pojedinca kao nositelja prava, ali razlikujući opću i posebnu pravednost ukazuje na njezin specifični status. Preuzimajući od Platona shvaćanje da je pravednost dobro drugoga,² Aristotel pravednost koncipira kao savršenu krepost. S obzirom da su građani polisa dijelili zajedničku koncepciju dobra, svojim su pravednim djelovanjem težili ostvarenju tog dobra, a time i očuvanju stabilnosti političke zajednice.

1

Više o tome: Miomir Matulović, *Ljudska prava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1996.

2

Aristotel od Platona preuzima shvaćanje da je pravednost dobro drugoga – Platon, *Država* (343 C).

Suvremena filozofsko-politička promišljanja koja zagovaraju liberalni svjetonazor priznaju pojedinca kao nositelja i imaoča prava,³ ali pravednost i dalje shvaćaju kao temeljnu vrlinu društvenih ustanova. Tako shvaćena pravednost u liberalnoj-demokraciji ostvaruje se kroz institucionalno definirana proceduralna pravila koja uređuju raspodjelu prava i dužnosti.⁴

Ispravno i dobro

Rasprave o pravednosti, a posebice rasprave između liberala i komunitarista, u svom korijenu imaju suprotstavljena stajališta o tome kako pojedinci danas shvaćaju koncepciju »zajedničkog dobra«. Komunitaristi, teoretičari koji pripadnost nekoj zajednici drže ključnim elementom u izgradnji identiteta i osobnosti svakog pojedinca, shvaćaju zajedničko dobro kao samostalnu i na određen način zadanu koncepciju koja određuje način života te zajednice.⁵ U kontekstu tako zadane koncepcije dobra, individualni prioriteti svakog pojedinca trebaju biti usklađeni s tom koncepcijom kako bi bili pozitivno vrednovani.⁶ Kod liberalnih teorija, navodi Will Kymlicka, zajedničko se dobro shvaća kao ishod procesa usklađivanja pojedinačnih prioriteta koji se podjednako uzimaju u obzir. Tako shvaćeno dobro nije nametnuto izvana i zadano, nego je koncipirano na način kako ga shvaćaju pojedinci.

»Jer liberalno zajedničko dobro jest dobro upravo zato što pojedincima osigurava sposobnost slobodnog izbora u koncepcijama dobroga života, a taj zahtjev ograničava ostvarivanje zajedničkih ciljeva; a za komunitarijance zajedničko se dobro sastoji upravo u ostvarivanju tih zajedničkih ciljeva, koji ograničavaju slobodu pojedinaca da biraju i slijede vlastite životne ciljeve.«⁷

Koncepcija vlastitog dobra, kako je shvaća liberalni teoretičar John Rawls, jest shema manje ili više određenih krajnjih ciljeva što ih želimo radi njih samih. Ti ciljevi pak nisu fiksirani i zadani, nego ih pojedinac ima pravo revidirati kada ga oni više ne zadovoljavaju. Upravo se ta sposobnost oblikovanja, revidiranja i racionalnog slijeđenja neke koncepcije dobra, kao nečeg što je u ljudskom životu vrijedno, shvaća kao moralna moć pojedinca. Tako shvaćena moralna moć igra ključnu ulogu u Rawlsovoj političkoj koncepciji osobe. U svojoj koncepciji »pravednost kao pravičnost« (*justice as fairness*), Rawls prvenstvo daje principu ispravnog u odnosu na princip dobra. Principi ispravnog, jer se biraju u izvornom položaju iza vela neznanja, isti su za sve, a principi dobra ovise isključivo o svakom pojedincu. Koncepcija dobra svakog pojedinca treba biti takva da je može prihvatiti bilo koji drugi pojedinac, što znači da ta koncepcija treba biti u skladu s principima ispravnog.⁸ Rawls pridaje primat ispravnom u odnosu na dobro upravo iz razloga, navodi Kymlicka, što se dobro svake osobe treba podjednako uvažavati. Zagovarajući jednakost osoba, mi automatski ne zagovaramo prvenstvo ispravnog pred dobrim, nego prvenstveno zagovaramo podjednaku važnost svake koncepcije dobra.⁹

»Prema liberalima, s obzirom da je naš suštinski interes u tome da ta uvjerenja ispravno shvatimo i u skladu s njima djelujemo, vlast tretira ljude kao jednake, s jednakim zanimanjem i poštivanjem, tako da osigura svakom pojedincu slobodu i resurse potrebne za preispitivanje i djelovanje u skladu s tim uvjerenjima.«¹⁰

Liberalne teorije s deontološkom pretpostavkom, u kojima ispravno prethodi dobrome, kritizira Michael J. Sandel. On navodi kako je hvaljena neovisnost deontološkog subjekta iluzija liberalizma koji ne prihvaća ili ne razumije »društvenost« kao temeljnu čovjekovu narav. Sa svog komunitarističkog sta-

jališta, Sandel navodi kako je svaki pojedinac uvjetovan svojom pripadnošću određenoj zajednici, a upravo ta pripadnost određuje koncepciju dobra svakog pojedinca.¹¹

Građanstvo kao univerzalni identitet

U kontekstu pridavanja ili ne pridavanja važnosti pripadanja nekoj zajednici, analiziraju se i problemi vezani uz identitet pojedinca. Ti se problemi nameću kao ključni upravo iz razloga što nepostojanje zajedničkog identiteta dovodi u pitanje stabilnost zajednice. Prema komunitaristima, osobni se identitet shvaća kao društveni identitet. Alasdair MacIntyre navodi kako je u tako shvaćen identitet utkan povijesni identitet zajednice kojoj se pripada. U moje je jastvo utkana priča upravo te zajednice kojoj pripadam.¹² Sandel također navodi kako se mi ne možemo odmaknuti od zajednicom zadanih nam ciljeva, jer su upravo ti ciljevi ključni u izgradnji našeg identiteta. Komunitaristi vjeruju da (politička) zajednica treba biti upravo »zajednica« ujedinjena snažnim osjećajem »bratstva«, zajedničkog identiteta i zajedničkih ciljeva.¹³

Preko ideje univerzalnog građanstva, liberali su problem pronalazjenja zajedničkog identiteta – koji povezuje pojedince liberalno-demokratske političke zajednice – pokušali riješiti formiranjem zajedničkih političkih vrijednosti i političke kulture. Ta ideja svoj korijen vuče još iz razdoblja prosvjetiteljstva. Prema MacIntyreu, prosvjetiteljski je projekt iznjedrilo slobodnog i jednakog pojedinca oslobođenog svake teologije i teleologije, koji sebe zamišlja autoritetom u moralnoj sferi. Nevezan za nikakvu zadanu mu koncepciju dobra ili svrhu, pojedinac ipak pokušava negdje pronaći utemeljenje svog moralnog autoriteta. Svojom transcendentalnom filozofijom, Immanuel Kant nudi pojedincu utemeljenje moralnosti u praktičnom umu. MacIntyre navodi kako je upravo u pokušaju racionalnog uspostavljanja morala prosvjetiteljski projekt propao, a jedino što je ostalo jest izoliran pojedinac sa svojim pravima.

Kako je zajednički identitet ključan za stabilnost političke zajednice, bilo je potrebno slobodne i jednake pojedince liberalne-demokracije vezati nekak-

3
Više o tome: M. Matulović, *Ljudska prava*. Teza je iznesena u poglavlju pod nazivom »Individualna i kolektivna prava«, u kojem autor analizira filozofiju Willa Kymlicke.

4
Više o tome: John Rawls, *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) / London 1971.

5
Više o tome: Mojmir Križan, *Pravednost u kulturno-pluralnim društvima*, PanLiber, Osijek – Zagreb – Split 2001. Analiza komunitarističkih teorija sadržana je u II. dijelu pod nazivom »Pluralizacija teorija pravednosti«.

6
Više o tome: Will Kymlicka, *Liberalizam, zajednica i kultura*, Deltakont, Zagreb 2004., str. 84.

7
W. Kymlicka, *Liberalizam, zajednica i kultura*, str. 85.

8
Više o tome: J. Rawls, *A Theory of Justice*.

9
Više o tome: W. Kymlicka, *Liberalizam, zajednica i kultura*.

10
Isto, str. 21.

11
Više o tome: Michael J. Sandel, »Liberalizam i granice pravde«, *Treći program Hrvatskog radija* 47 (1995), str. 66–72.

12
Više o tome: Alasdair MacIntyre, *Za vrlinom. Studija o teoriji morala*, KruZak, Zagreb 2002., str. 239–240.

13
Više o tome: Will Kymlicka, »Multiculturalism and Minority Rights: West and East«, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 4/2002.

vim zajedničkim identitetom koji će podržavati njihova prava. Upravo se preko ideala univerzalnog građanstva pronašao način vezivanja pojedinca uz političku zajednicu. Stabilnost takve zajednice ostvaruje se iz razloga što se građanstvo ne smatra samo pravnim statusom, definiran skupom prava i odgovornosti, nego se shvaća i kao identitet koji se ozbiljuje kroz pripadnost političkoj zajednici.¹⁴ Formiranjem ideala univerzalnog građanstva, u liberalno-demokratskim državama formirala se svim građanima zajednička politička kultura.

Politička vs. kulturalna zajednica

Velika većina liberalno-demokratskih država, koje kroz ideal univerzalnog građanstva promiču jednakost i slobodu svih svojih građana, prepoznatljive su upravo po kulturnom pluralizmu. Taj je pluralizam, navodi Rawls, posljedica djelovanja uma pod slobodnim institucijama, a liberalni svjetonazor, zagovarajući slobodu i jednakost, zapravo zagovara kulturu koja je bogata i heterogena, a ne čista i homogena. U kulturno pluralnim društvima, politička kultura univerzalnog građanstva nudila se kao temelj zajedničkog identiteta, a samim time i kao adekvatan model postizanja stabilnosti i ostvarenja neutralnosti. Tu se krije razlog zašto se većina zapadnih teoretičara, unatoč priznavanju i prihvaćanju činjenice postojanja kulturne raznolikosti, i dalje služi idealiziranim modelom polisa u kojem sugrađani dijele zajedničko porijeklo, jezik i kulturu.¹⁵ Razlog korištenja takvog modela svoju podlogu ima u poistovjećivanju političke i kulturne zajednice, koja je, u liberalno-demokratskim društvima, zapravo politička kultura univerzalnog građanstva.

Problem liberalne neutralnosti, navodi Kymlicka, sadržan je u tome što se neke opcije o dobrom životu, a samim time i kulturne pripadnosti, trebaju potisnuti da bi se osigurala egzistencija i dominacija zajedničke političke kulture. Ideal univerzalnog građanstva u kulturno pluralnim društvima, navodi Iris Marion Young, pokušao se ostvariti procesom asimilacije u dominantnu kulturu. »Spuštajući« razlike pojedinačnih potreba i želja u sferu privatnosti, proces asimilacije provodio se formiranjem područja homogene političke javnosti i univerzalne slobode.¹⁶ Uz ideal univerzalnog građanstva, koji u sebi nosi egalitarno načelo, usko se vezuje i ideja nepristranosti. U moralnoj teoriji, navodi Young, ta se ideja svodi na logiku identiteta koja pokušava svesti razlike na jedinstvenost i na taj način promicati stajalište dominantne skupine koje je javno i »općeprihvaćeno«. Upravo je to egalitarno načelo neutralnog interesa, po Kymlicki, političko načelo koje osigurava javni pristanak u društvu koje je inherentno raznoliko, a uz to još i povijesno seksističko i rasističko.

Nakon 1970., navodi Kymlicka, u javnosti dolazi do napuštanja asimilacijskog modela, na čije mjesto stupa jedna tolerantnija politika koja zagovara i potiče održavanje kulturne raznolikosti u društvu. Problemi samim time nisu bili riješeni, jer se kulturna pripadnost i dalje držala privatnom svojinom pojedinaca, dok je model javnog univerzalnog građanstva i dalje bio na snazi. Takav pristup kulturnom pluralizmu prisutan je i u novijoj političkoj teoriji J. Rawlsa. On, raspravljajući o pravednosti u liberalnom društvu koje je inherentno obilježeno kulturnim pluralizmom, ističe razliku između javne i pozadinske kulture. Javnu kulturu Rawls shvaća kao zajedničku zakladu implicitno priznatih osnovnih ideja i načela, a pozadinsku kulturu, u koju spada kulturni pluralizam, kao kulturu društvene, a ne političke sfere.¹⁷ Posljedica prisutnosti takve dihotomije odražava se na članove manjinskih grupa, koji i dalje svjedoče kako su aspekti stare »hijerarhijske« podjele još uvijek prisutni u navici i praksi kako dominantnih skupina tako i u državnim institucijama.¹⁸

Ponovno je briga za stabilnost liberalne-demokracije nadjačala potrebu za priznavanjem i zaštitom kulturne različitosti u javnoj sferi. Kymlicka naglašava da je veliki problem liberalnih teorija sadržan u tome što one započinju priču o moralnoj jednakosti svih pojedinaca, a završavaju pričom o jednakosti građana, pri čemu ne objašnjavaju proces prijelaza ili promjene. Taj prijelaz ili promjena nije problem u državama u kojima se politička i kulturna zajednica poklapaju, ali jest problem u multikulturalnim državama u kojima se te zajednice ne poklapaju. Problem je sadržan u tome što se politička zajednica shvaća kao ona unutar koje pojedinci kao sugrađani vrše svoja prava i svoje obveze, a kulturna zajednica kao ona unutar koje pojedinci oblikuju i revidiraju svoje ciljeve i težnje.¹⁹

Kymlicka navodi kako se pojam »multikulturalno«²⁰ upotrebljava u širokom smislu obuhvaćajući i etničke i neetničke²¹ kulture. U svom razmatranju on se pak usmjerava na analizu multikulturalnosti koja proizlazi iz etničkih i nacionalnih razlika, a neku državu shvaća kao multikulturalnu ako je multinacionalna ili polietnička ili oboje. Iako se autor u svom djelu *Multikulturalno građanstvo* ne bavi problemima neetničkih kultura, ipak navodi kako je njihova marginalizacija veliki kamen kušnje za liberalnu demokraciju. Kymlicka navodi da postoji duboka analogija i povezanost između zahtjeva za pravednošću što ih postavljaju sve marginalizirane skupine.

»Naprotiv, uzimam kao činjenicu da je uvažavanje etničkih i nacionalnih razlika samo dio jedne šire borbe za ostvarivanje tolerantnije i sveobuhvatnije demokracije.«²²

U multinacionalnim državama, navodi Kymlicka, ne postoji preklapanje između političke i kulturne zajednice. Pojedinaac u takvim državama nije uključen univerzalno, tj. tako da stoji u izravnom odnosu s državom, nego socijalno, tj. kroz pripadništvo nekoj kulturnoj zajednici. Socijalna kultura jest ona kultura čije prakse i institucije pokrivaju puni raspon ljudskih aktivnosti, obuhvaćajući i privatni i javni život.²³ Takva kultura, navodi Kymlicka, treba biti institucionalno otjelovljena kroz medije, obrazovanje i privredu, jer bez

14

Više o tome: Will Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003.

15

W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 6.

16

Više o tome: Iris Marion Young, »Politička zajednica i razlike među grupama: kritika ideala univerzalnog građanstva«, *Politička misao*, sv. XXVIII (1991), br. 1, str. 206–229.

17

Više o tome: John Rawls, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb 2000.

18

Više o tome: W. Kymlicka, »Multiculturalism and Minority Rights: West and East«.

19

Više o tome: M. Matulović, *Ljudska prava*. Distinkcija političke i kulturalne zajednice nalazi se u poglavlju pod nazivom »Individualna i kolektivna prava«, u kojem autor analizira filozofiju Willa Kymlicke.

20

Kako bi se izbjeglo miješanje multikulturalizma kao činjenice i multikulturalizma kao norme, Charles Westin je predložio korištenje termina »multikulturalizam« za normativne, programske pristupe, a termin »multikulturalnost« za empirijske uvjete kulturne pluralnosti. Navedeno prema Milan Mesić, *Multikulturalizam*, Školska knjiga, Zagreb 2006. Ovdje koristim termin *multikulturalnost* u skladu s prijevodom djela Willa Kymlicke *Multicultural Citizenship* na hrvatski jezik kao *Multikulturalno građanstvo*.

21

Kymlicka, koristeći definiciju kulture preuzetu iz *Oxfordskog rječnika engleskog jezika*, razlikuje »običaj« i »civilizaciju« neke grupe ili naroda kao dva neetnička smisla kulture.

22

W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 30.

23

Isto, str. 113.

takvog otjelovljenja kultura zapravo nema mogućnost dobivanja političke podrške i pretvara se u tradicionalni način života koji bi se trebao nadići. Ako manjinska kultura nije javno priznata i politički podržana, pripadnici te kulture nemaju jednaku mogućnost uključivanja u šire društvo. Tu je na djelu, navodi I. M. Young, paradoks demokracije, jer društvena moć na temelju ideala jednakosti čini neke građane »jednakijima« od drugih, a takva »jednakija jednakost« čini neke ljude moćnijim građanima. Prema Michaelu Walzeru, mi upravo zato jer smo kulturno-proizvođačka bića dugujemo jedni drugima jednakost. Ronald Dworkin navodi kako svaki pojedinac u liberalno-demokratskom uređenju ima »pravo na jednak postupak« u smislu jednake raspodjele mogućnosti, dobara i tereta, i »pravo na postupak kao s jednakim« u smislu jednake skrbi i poštivanja. Kada je »pravo na postupak kao s jednakim«, koje se shvaća kao temeljno, zadovoljeno može se izvesti »pravo na jednak postupak«. ²⁴ Ukoliko se kulturna pripadnost pojedinca ne uvažava, ne može se priznati da država uvažava njegovo »pravo na postupak kao s jednakim«.

»Liberalne vrijednosti zahtijevaju i individualnu slobodu izbora i sigurni kulturni kontekst u kojem pojedinci mogu birati.«²⁵

Brian Barry, liberalni teoretičar, drži nespojivim multikulturalizam i ideju jednakosti, jer smatra da je jednakost suprotna promicanju razlika ili razlikovnih činjenica. Prihvatajući realnost kulturne raznolikosti, on razrješenje problema vidi u zakonskoj osnovi jednakog tretmana.

»Liberalna predanost građanskoj jednakosti podrazumijeva da zakoni moraju osigurati jednak tretman za one koji pripadaju različitim vjeroispovijestima i različitim kulturama.«²⁶

Kymlicka navodi da je kulturna pripadnost važna, jer nam pruža smislene opcije za organizaciju vlastita života. Upravo je slobodni izbor u pogledu oblikovanja vlastitog života ključno obilježje liberalnog svjetonazora, pa Kymlicka upravo u tome vidi razlog zašto bi liberalne teorije trebale u obzir uzimati kulturnu pripadnost.

»Kulture su vrijedne, ne u sebi i po sebi, nego zbog toga što samo time što imaju pristup nekoj socijalnoj kulturi ljudi imaju pristup nekom rasponu smislenih opcija.«²⁷

Kulturna pripadnost i liberalni svjetonazor

Promišljajući kulturnu pripadnost s liberalnog stajališta, Kymlicka navodi kako ona ne implicira nužnost zajedničkih ciljeva. Kulturni kontekst shvaćen na taj način pokazuje se kao ključni element u ostvarenju individualne autonomije. U svom shvaćanju autonomije, Rawls razlikuje političku i etičku autonomiju. To je razlikovanje analogno razlikovanju javne i pozadinske kulture. Politička autonomija, shvaćena kao politička vrijednost, odnosi se na sudjelovanje u političkom životu, dakle u javnoj kulturi. Odnoseći se na odluke svakog pojedinca u sklopu njegove obuhvatne razložne doktrine, etička autonomija ukazuje na pozadinsku kulturu.

Kako nam, po Kymlickinu mišljenju, kultura pruža široki dijapazon smislenih opcija, upravo se kroz priznavanje i potvrđivanje kulturne pripadnosti pruža mogućnost ozbiljenja autonomije. Važnost autonomije, shvaćene kao »mogućnost racionalne revizije«, sadržana je u tome što nam omogućuje da, u izboru između različitih opcija, procijenimo i spoznamo što je za nas dobro.²⁸ Kulturna pripadnost, navodi Kymlicka, nije sredstvo za ostvarivanje ciljeva, nego kontekst u kojem biramo naše ciljeve i uviđamo njihovu vrijednost. Sam

osjećaj da su naši ciljevi vrijedni ostvarenja preduvjet je samopoštovanja. Samopoštovanje je, prema Rawlsu, najvažnije primarno dobro i ono se postiže upravo kroz uspješnost ostvarivanja vlastitih ciljeva. Prema M. Walzeru, osoba koja posjeduje samopoštovanje jest autonomna. Takva osoba, kao slobodni i odgovorni agent, nikada neće željeti ono što na pravedan način ne može postići.²⁹ Ako se u društvu kulturna pripadnost ne uvažava na adekvatan način, pojedinac, pripadnik manjinske kulture, nema jednaku mogućnost razvoja samopoštovanja u odnosu na pripadnike dominantne kulture. Pojedinac bez takve mogućnosti zapravo biva od strane društva moralno okrnjen.

Moral modernog liberalizma, ili onog koji se naziva socijalno-demokratski sastoji se, navodi Kymlicka, u mogućnosti vođenja vlastitog života iznutra u skladu s našim uvjerenjima i bivanja slobodnim u propitivanju tih naših uvjerenja. Kako se upravo kultura shvaća kontekstom izbora, ona bi u liberalnim teorijama trebala biti priznata kao primarno dobro. U javnom mišljenju pak nije tako. Većina liberalnih teoretičara polazi od pojednostavljenog modela nacionalne države, u kojoj se kulturna i politička zajednica poklapaju te se smatra da je samim osiguravanjem političkih prava sadržana i briga za kulturnu pripadnost. Usmjeravajući se na analiziranje socijetalne kulture, Kymlicka naglašava njezinu povezanost s nacionalnim skupinama. U tom kontekstu on kulturu i shvaća kao naciju koju definira kao međugeneracijsku zajednicu manje ili više institucionalno dovršenu, koja dijeli jedan prostor, jezik i povijest. Upravo je nacionalni identitet, po Kymlicki, primarno žarište identifikacije, jer se temelji na pripadanju, a ne na postignuću.

»Nacionalna kultura ljudima osigurava smisleni kontekst izbora, bez ograničavanja njihove sposobnosti da dovedu u pitanje i revidiraju konkretne vrijednosti ili uvjerenja.«³⁰

Nacionalni identitet, jer ne počiva na zajedničkim vrijednostima, biva smješten izvan normativne sfere. Shvaćen na takav način on pruža siguran temelj za slobodu i autonomiju svakog pojedinca koji posjeduje taj identitet. Tu se po Kymlicki krije razlog zašto su nacije prikladne jedinice za liberalnu teoriju. Sam proces liberalizacije i modernizacije nije uspio istisnuti osjećaj nacionalnog identiteta, već se u suvremenom svijetu jasno može vidjeti da pripadnici liberalnih kultura cijene svoj nacionalni osjećaj.³¹ Liberalno protivljenje zahtjevima etničkih (useljenici koji su napustili svoju nacionalnu zajednicu i uselili se u neku drugu) i nacionalnih (posebna i potencijalno samoupravna društva koja su inkorporirana u širu državu) manjina³² krije u sebi brigu

24
Više o tome: Ronald Dworkin, *Shvaćanje prava ozbiljno*, KruZak, Zagreb 2003.

25
W. Kymlicka, *Liberalizam, zajednica i kultura*, str. 170.

26
Brian Barry, *Kultura i jednakost: Egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006., str. 28.

27
W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 122.

28
Više o tome: W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*.

29
Više o tome: Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, New York 1983., str. 279–280.

30
W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 136.

31
Isto, str. 130.

32
Više o tome: W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*.

za stabilnost liberalno-demokratske države. Osiguravajući ostvarenje ideala univerzalnog građanstva kroz jednaka prava i dužnosti, liberalne države nisu smatrale bitnim uvažavati različitosti koje proizlaze iz kulturne pripadnosti. Ta ideja benignog nemara, navodi Kymlicka, zapravo u sebi i nije tako benigna. Štoviše, potrebno je priznati kako lista individualnih prava iskazana i zagwarantirana kroz liberalno-demokratske ustave i UN deklaracije nije uspješna u svladavanju i osiguravanju pravednosti u kontekstu postojanja različitih zahtjeva etničkih i nacionalnih manjina.³³

Jednakost i razlika

Ronald Dworkin navodi kako liberalne teorije jednakosti nastoje biti »nesjetljive na nadarenost« i »osjetljive na ambicije« kako bi time osigurale uklanjanje svih nezasluženih okolnosti. U svom pristupu na sličan način razmišlja i J. Rawls. On navodi da je potrebno, poradi ostvarenja pravednosti u društvu, kompenzirati sve nejednakosti koje su s moralnog stajališta proizvoljne, dakle, one nejednakosti za koje pojedinac nije odgovoran.

Prema Kymlicki, u liberalnom svjetonazoru, središnje je razlikovanje između izbora i okolnosti u kojima pojedinac vrši izbore.³⁴ Pojedinac snosi odgovornost za izbore i razlike koje proizlaze iz njegovih slobodnih izbora, ali ne može snositi odgovornost radi onoga na što nije mogao utjecati. Upravo se pripadnici manjinskih kultura, navodi Kymlicka, mogu suočiti s nejednakostima koje su proizvod zatečenih okolnosti, a ne njihovih ambicija ili izbora. Problem manjinskih skupina krije se u tome što ekonomske i političke odluke, što ih demokratskim procedurama donosi većina, mogu negativno djelovati na njihove socijalne kulture, a samim time i na njihovu slobodu i autonomiju.

»U demokratskom će društvu većinska nacija uvijek imati potporu za svoj jezik i socijalnu kulturu te će imati zakonodavnu ovlast da štiti svoje interese u odlukama koje utječu na kulturu. Pitanje je nalaže li pravičnost da se nacionalnim manjinama daju iste pogodnosti i mogućnosti. Odgovor je, mislim, očito da.«³⁵

U liberalnoj-demokraciji, navodi B. Barry, gdje su pojedincu kao građaninu osigurana jednaka prava, a time i kulturna neutralnost, same jednake šanse jamče autonomiju i slobodu.

»Jednostavan model racionalnog odlučivanja, ali model koji odgovara toj potrebi jest sljedeći: pravila određuju niz izbora, koji je za sve isti; unutar tog niza ljudi biraju određeni smjer djelovanja odlučujući što će najbolje zadovoljiti njihove preferencije prema rezultatima, uzimajući u obzir njihova uvjerenja o načinu na koji je djelovanje povezano s rezultatima. S egalitarnog liberalnog stajališta, bitne su jednake šanse. Ako jedinstvena pravila stvaraju jednak niz izbora, onda su i šanse jednake.«³⁶

Egalitarno viđenje jednakosti šansi ipak, na adekvatan način, ne uzima u obzir okolnosti unutar kojih pojedinci pristupaju jednakim šansama. Upravo se pripadnici manjinskih kultura, navodi Kymlicka, mogu suočiti s nejednakostima koje su proizvod okolnosti na koje nisu mogli utjecati. Liberali, zbog svoje okupiranosti tržištem, zagovaraju jednakost zasnovanu na resursima, za razliku od jednakosti zasnovane na blagostanju, jer smatraju da tržište pruža način određivanja onoga što je u stvari pravično.³⁷ Kymlicka navodi da su sheme zasnovane na resursima zapravo sheme po kojima su ambicije i ciljevi već prilagođeni obrascu distributivne pravednosti. Obrasci distributivne pravednosti, navodi Young, zanemaruju institucionalni kontekst i društvenu strukturu koja pripomaže izvršiti tu distribuciju. Ti su obrasci usklađeni s normama koje proizlaze iz ideala univerzalnog građanstva.

»Da bi norma bila pravedna, svatko tko je poštuje mora u načelu imati punopravan glas u raspravi o njoj i mora se s njom moći svojevrijedno složiti. Da bi društveno stanje bilo pravedno, mora omogućiti svakom pojedincu da zadovolji svoje potrebe i ostvari svoju slobodu. Prema tome, pravednost zahtijeva da svima bude omogućeno da izraze svoje potrebe.«³⁸

Protivnici multikulturalizma, navodi Kymlicka, svojom brigom za integraciju u *mainstream* društvo tvrde kako on getoizira manjine i onemogućuje njihovu integraciju. Ta briga za integraciju čista je posljedica kulturnog imperijalizma koji manjinske kulture stavlja u nepovoljan položaj. Kao sredstvo za sprječavanje i ispravljanje negativnih i nezaslužanih posljedica, Kymlicka predlaže za pripadnike manjinske kulture posebnu skupinu grupno-diferenciranih prava. Prema liberalnom svjetonazoru, samo pojedinac može biti i imatelj i nositelj prava, a zajednica može biti samo imatelj, ali ne i nositelj prava, dok su kod neliberalnih teorija zajednice temeljni imatelji i nositelji osnovnih prava, a pojedinci mogu biti imatelji prava izvedenih iz osnovnih prava zajednice.³⁹

Analizirajući grupno-diferencirana prava, Kymlicka odbacuje svaku mogućnost analogije s kolektivnim pravima. Kolektivna se prava dodjeljuju kolektivima koji se tim pravima koriste kako bi ostvarili zajedničke interese. Ta se prava razlikuju od prava što ih posjeduju pojedinci koji sačinjavaju kolektiv. Kategorija kolektivnih prava široka je i heterogena, jer obuhvaća niz interesnih skupina, korporacija i sindikata. Iako se i grupno-diferencirana prava dodjeljuju određenim manjinskim grupama, upravo su pojedinci, kao pripadnici tih grupa, temeljni korisnici prava.⁴⁰

Kymlicka navodi kako etničke i nacionalne grupe mogu postavljati dvije vrste zahtjeva: »unutrašnja ograničenja« i »izvanjska zaštita«. Zahtjev za »unutrašnjim ograničenjem« sadržan je u pribjegavanju upotrebe državne moći kako bi se održala grupna solidarnost, čak i pod cijenu slobode svojih pripadnika. Taj se zahtjev odnosi na *unutargrupne* odnose. »Izvanjska zaštita« odnosi se na međugrupne odnose, jer etnička ili nacionalna grupa može tražiti zaštitu svog postojanja i identitete kroz ograničavanje utjecaja odluka šireg društva.⁴¹ Prema tim zahtjevima etničkih i nacionalnih grupa, navodi Kymlicka, liberalne države postavljaju ograničenja. Ograničenje prema zahtjevu »unutrašnja ograničenja« odnosi se na nepopuštanje u zahtjevima manjinskih grupa da ograničavaju temeljne građanske ili političke slobode svojim pripadnicima. Podržavanje manjinskih prava od strane liberala moguće je samo ako su ona u skladu s autonomijom i slobodom svakog pojedinca.

33

Više o tome: W. Kymlicka, »Human Rights and Ethnocultural Justice«, *Review of Constitutional Studies*, Vol. IV (2/1998).

34

Više o tome: M. Matulović, *Ljudska prava*, u poglavlju pod nazivom »Individualna i kolektivna prava« u kojem autor analizira filozofiju Willa Kymlicke.

35

W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 165.

36

B. Barry, *Kultura i jednakost: Egalitarna kritika multikulturalizma*, str. 38.

37

Više o tome: W. Kymlicka, *Liberalizam, zajednica i kultura*.

38

I. M. Young, *Pravednost i politika razlike*, str. 46.

39

Više o tome: M. Matulović, *Ljudska prava*. Distinkcija se nalazi u poglavlju pod nazivom »Individualna i kolektivna prava« u kojem autor analizira filozofiju Willa Kymlicke.

40

Više o tome: W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 68.

41

Isto, str. 54–56.

Liberalna načela sklonija su zahtjevu »izvanjske zaštite«. Ta zaštita smjera na smanjivanje ranjivosti manjinske grupe od odluka šireg društva. Ograničenje koje se tu postavlja sadržano je u konceptu liberalne pravednosti po kojem se ne može prihvatiti nikakvo pravo koje jednoj grupi omogućuje ugnjetavanje ili iskorištavanje druge grupe. Kymlicka, kao liberal, navodi da su »izvanjske zaštite« legitimne samo ako promiču jednakost među grupama, a »unutrašnja ograničenja« samo ako ne dovode u pitanje temeljna prava i slobode svakog pojedinca. Takvo gledište podrazumijeva slobodu unutar manjinske grupe, jer pojedinci sami trebaju odlučivati koji su aspekti njihova kulturnog naslijeđa vrijedni prenošenja, ali i jednakost između manjinske i većinske grupe u pogledu prava.⁴²

Ljudska prava i/ili manjinska prava

Ostajući dosljedan svom liberalnom promišljanju, Kymlicka navodi kako se ista načela što ih koriste J. Rawls i R. Dworkin u pogledu ostvarivanja pravednosti u liberalno-demokratskom društvu, mogu primijeniti i za obranu posebnog statusa manjinskih grupa. On zato navodi da jedna obuhvatna teorija pravednosti u multikulturalnom društvu treba uključivati i opća prava i slobode pripisane svim pojedincima bez obzira kojim grupama pripadali, ali i određena grupno-diferencirana prava ili specijalni status za manjinske grupe. Raspravljajući o ugnjetavanju i marginalizaciji neetničkih kulturnih manjina, I. M. Young kroz svoju teoriju diferenciranog građanstva, zagovara sličan pristup. Ona navodi kako je ideal kulturno-pluralističke demokracije podržavati politiku razlike kao sredstvo za priznavanje razlike i kao neodvojivi dio ideala društvene ravnopravnosti. Upozoravajući na podjednaku opasnost od zagovaranja kao i od zanemarivanja razlike, ona, sukladno Kymlicki, rješenje vidi u dvostrukom sustavu prava. Taj se sustav prava sastoji od općeg jednakog sustava prava za sve i posebnog sustava prava i politike koji priznaje razlike među grupama. Upravo se tu vidi jedna staložena briga za pojedinca, kao temeljne moralne vrijednosti, poradi kojeg su i započele rasprave o važnosti grupno-diferenciranih prava. Kymlicka, u svom zagovaranju važnosti kulturne pripadnosti i grupno-diferenciranih prava ostaje dosljedan prioritetu temeljnih prava i sloboda, koji se ne smije dovesti u pitanje ni onda kada se zagovaraju manjinska prava. Ovdje se možda može vidjeti kako Kymlicka poštuje »leksički redoslijed« (*lexical order*) izražen u Rawlsovima načelima pravednosti. Tako shvaćen redoslijed prvo traži realizaciju prava koja prethode, kako bi se otvorio prostor za ostvarenje prava koja slijede. Prema moralnom prioritetu pojedinac dolazi prije grupe, jer društvene grupe ne mogu posjedovati nikakav moralni status. Iako Rawls ne govori o grupno-diferenciranim pravima, on u drugom načelu pravednosti, raspravljajući o mogućnosti ostvarenja pravednosti u kontekstu socijalnih i ekonomskih nejednakosti, zagovara a) načelo pravične jednakosti mogućnosti; i b) načelo razlike. Načelo razlike, »društvene i ekonomske nejednakosti... trebaju biti od najveće koristi za najlošije stojeće članove društva«, može se ostvariti tek kada je ostvareno prvo načelo, koje u sebi sadržava nužnost jednakih osnovnih sloboda i drugo načelo pod a) koje traži jednaku pravičnu mogućnost u pogledu izbora.⁴³ Ispravljanje nejednakosti, dakle, može se ostvariti tek kada su osigurane temeljne slobode i jednakost, ali tek u zadovoljavanju obaju principa ostvarena je mogućnost ozbiljenja pravednosti u društvu.

»Liberalna teorija manjinskih prava stoga mora objasniti kako manjinska prava koegzistiraju s ljudskim pravima, te kako su manjinska prava ograničena načelima individualne slobode, demokracije i socijalne pravde.«⁴⁴

Prema Kymlicki, nije u pitanju biranje između manjinskih prava i ljudskih prava, ili davanja prioriteta jednima u odnosu na druge, nego upravo u naglašavanju njihove podjednake važnosti. Ljudska prava i prava manjina trebaju se tretirati zajedno kao podjednako važne komponente pravednog društva.⁴⁵

»Mi trebamo koncepciju pravednosti koja integrira jednakost između različitih etnokulturnih grupa (manjinska prava) sa zaštitom individualnih prava unutar većine kojoj pripada manjinska politička zajednice (tradicionalna ljudska prava).«⁴⁶

Zagovornici grupno-diferenciranih prava smatraju, navodi Kymlicka, da su ta prava potrebna kako bi se osiguralo jednako postupanje sa svim pojedincima. Upravo je »uvažavanje razlika bit istinske jednakosti«, a grupno-diferencirana prava potrebna su kako bi se uvažile te razlike,⁴⁷ jer se bit istinske jednakosti, navodi Rawls, sastoji u uvažavanju.

Analizirajući nacije kao kulturne zajednice koje razvijaju svoj moral, M. Walzer ukazuje na važnost priznavanja tog morala kao reiterativnog. Tako shvaćen moral, u kojem je moguće otkriti dimenziju univerzalnoga, može omogućiti komunikaciju između različitih kulturnih i nacionalnih manjina. Taj minimalni moral baza je za prihvaćanje tolerancije, raznolikosti i uvažavanje razlika.

»Mi smo vrlo različiti i mi smo također jasno međusobno veoma nalik.«⁴⁸

Kroz emancipacijski pokret i demokratski kulturni pluralizam, koji zagovara pozitivan stav prema razlikama između grupa, traži se drukčiji ideal oslobođenja. Prema tom idealu, navodi I. M. Young, pravedno društvo ne uklanja ili nadilazi razlike, nego traži međusobno poštivanje, ravnopravnost i uvažavanje među pripadnicima različitih grupa.

»Oni mogu biti slični u nekim aspektima, ali sličnost nije jednakost, a sličnost se može primijetiti samo kroz razliku. Međutim, razlika nije apsolutna drugost i potpuna odsutnost odnosa ili zajedničkih obilježja.«⁴⁹

M. Walzer navodi kako je liberalizmu potrebna komunitaristička korektura koja će podsjetiti građane da su društvena, socijalna i kulturna bića. Liberalni teoretičar R. Dworkin također ukazuje na zanemarenost treće vrline u trokutu prosvjetiteljskih vrlina: sloboda, jednakost i bratstvo (solidarnost, zajednica).

42
Isto, str. 220.

43
Više o tome: J. Rawls, *A Theory of Justice*. J. Rawls navodeći 2. načelo pravednosti ponekad daje obrnut redoslijed, ali pritom ne mijenja zaključak prvenstva jednakosti mogućnosti pred načelom razlike.

44
W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*, str. 12.

45
Više o tome: Will Kymlicka, »Human Rights and Ethnocultural Justice«, *Review of Constitutional Studies*, Vol. IV (2/1998).

46
Isto. – »We need a conception of justice that integrates fairness between different ethno-

cultural groups (via minority rights) with the protection of individual rights within majority and minority political communities (via traditional human rights)«, str. 228.

47
Više o tome: W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo; Liberalna teorija manjinskih prava*.

48
M. Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality* (Preface), str. xii. »We are very different, and we are also manifestly alike.«

49
I. M. Young, *Pravednost i politika razlike*, str. 122.

On navodi kako je naš cilj razviti liberalizam koji je usidren u etičkom individualizmu, a koji povezuje i slobodu i jednakost i zajednicu.⁵⁰

»Pravednost započinje s osobama. Još više od toga, ona započinje s osobama-u-društvenom svijetu s dobrima u njihovim mislima kao i u njihovim rukama.«⁵¹

Zaštita manjinskih, grupno-diferenciranih prava, navodi Kymlicka, omogućuje siguran pristup pojedinca njegovoj kulturi. Kako se kulturni kontekst shvaća kao kontekst izbora, zaštita manjinskih kultura zapravo promiče slobodu i jednakost svakog pojedinca.

»Ideal je i nadalje društvo u kojem je svaki pojedinac slobodan da iz bogatog spektra mogućnosti, koje nudi kulturna struktura, bira život za koji drži da je za njega najbolji.«⁵²

Ukazujući na važnost kulturne pripadnosti, Kymlicka ipak ne dopušta mogućnost priznavanja veće važnosti bilo kakvoj (kulturnoj) zajednici u odnosu na pojedinca. Liberalna pravednost trebala bi uvidjeti ovisnost o kulturnoj zajednici za naš osobni razvitak, ali i dalje uvažavati važnost samostalnosti svakog pojedinca u pogledu vlastitog izbora.

Literatura

Aristotel: *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb 1988.

Barry, Brian: *Kultura i jednakost: Egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006.

Dworkin, Ronald: *Shvaćanje prava ozbiljno*, KruZak, Zagreb 2003.

»Sloboda, jednakost i zajednica«, *Treći program hrvatskog radija* 47 (1995), str. 60–65.

Križan, Mojmir: *Pravednost u kulturno-pluralnim društvima*, PanLiber, Osijek-Zagreb-Split 2001.

Kymlicka, Will: »Human Rights and Ethnocultural Justice«, *Review of Constitutional Studies*, Vol. IV (2/1998), str. 213–237.

Kymlicka, Will: »Multiculturalism and Minority Rights: West and East«, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Issue 4/2002.

Kymlicka, Will: *Multikulturalno građanstvo. Liberalna teorija manjinskih prava*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003.

Kymlicka, Will: *Liberalizam, zajednica i kultura*, Deltakont, Zagreb 2004.

MacIntyre, Alasdair: *Za vrlinom. Studija o teoriji morala*, KruZak, Zagreb 2002.

Matulović, Miomir: *Ljudska prava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1996.

Mesić, Milan: *Multikulturalizam*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Rawls, John: *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge (Massachusetts) – London 1971.

Rawls, John: *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb 2000.

Sandel, Michael J.: »Liberalizam i granice pravde«, *Treći program hrvatskog radija* 47 (1995), str. 66–72.

Walzer, Michael: *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, New York 1983.

Young, Iris Marion: *Pravednost i politika razlike*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 1990.

Young, Iris Marion: »Politička zajednica i razlike među grupama: kritika ideala univerzalnog građanstva«, *Politička misao*, svl. XXVIII (1991), br. 1, str. 206–229.

Marita Brčić

**Cultural Pluralism and Justice
in Reception of Will Kymlicka**

Abstract

Understanding cultural pluralism, as a fact of the modern liberal-democratic societies, it is problematic regarding the very liberal-democratic ideas. Democracy starts with the majority rule, and liberalism is based on the individual, whose basic rights and duties are ensured, disregarding the fact of possible belonging to a minority culture.

Can the answer to the demand of cultural diversity be found exclusively in the human rights theory or must we allow the setup of special rights for the members of different minority cultures? Do such "special rights" question the ideal of equality that was always considered to be a base of justice?

Will Kymlicka, starting from his liberal standpoint, states that a comprehensive theory of justice in multicultural society must include both the general rights ascribed to all individuals, regardless of which groups they belong to, and the specific group-differentiated rights or "special status" for minority rights.

Key words

culture, liberalism, multiculturalism, multicultural, justice, Will Kymlicka

50

Više o tome: R. Dworkin, »Sloboda, jednako-
st i zajednica«, str. 60–65.

51

M. Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of
Pluralism and Equality*, str. 261. »Justice,
that is, begins with persons. More than this,

it begins with persons-in-the-social-world,
with goods in their minds as well as in their
hands.«

52

W. Kymlicka, *Liberalizam, zajednica i kultu-
ra*, str. 171.